

TANZİMAT’TAN CUMHURİYET’E TÜRKİYE’DE KADINLIK DURUMU

Türkiye’de kadınlık durumunu toplumsal-tarihsel açıdan ele almadan önce sorunsala yaklaşım biçimime ışık tutması açısından bir iki temel noktaya değinmeyi gerekli görüyorum.

Tarih yazıcılığı üç temel yanışa kayabilmek eğilimindedir: Geçmişteki olaylar incelenirken bugünün değerleriyle yorum yapıp, dünü küçümsemek/azımsamak bu hatalardan ilkidir. Bir diğeri ise olayların gerçekleştiği coğrafyanın dünya genelindeki benzer gelişmelerden soyutlanarak ele alınması sonucunda, karşılaştırma yapılmadığı için durumun özgün olduğu fikrinin ortaya atılmasıdır. Üçüncü hata ise tarihsel sürekliliğin reddedilmesi ve buna bağlı olarak yeni milatlar yaratılmasıdır. Türkiye’de gerek resmi gerek alternatif kadın tarihi yorumlarında bu üç yanışın yinelendiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılın sonunda başlayan kadınlık durumundaki dönüşümler ve bununla karşılıklı ilişkide bulunan kadın hareketi küçümsenme, giderek yok sayılma eğilimi göstermektedir. İkinci yaklaşım hatasının bir sonucu olarak ise, dünya geneliyle bir karşılaştırma yapılmadığı için özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki yasal dönüşümler özgün bir kadın devrimi gibi sunulmaktadır. Üçüncü yaklaşım hatası ise, kadınlık durumundaki değişimler açısından Cumhuriyet’in, kadın mücadelesi açısından ise 80’li yılların ortalarında başlayan kadın hareketinin bir milat olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Oysa ben, Halide Edib’in 20. yüzyıl başındaki öngörüsünü yerine getirmek gerektiğine inanıyorum. 1913’te bir salon toplantısında yapılan konuşmada “Bugün bu saat ben size böyle hitap ederken, siz de beni dinlerken şüphesiz biz de tarih yapıyoruz demektir. Bu tarihçeyi torunlarımız bir konferans dolduracak kadar uzun ve iftiharlı yaptıkları zaman elbet bizim aciz ve fakat hüsn-ü niyet ve samimiyetle dolu, bin müşkülle elde edilen küçük mücadelemizden de bahsedeceklerdir.”¹ denilmektedir. Bu mücadeleden bahsedildiği taktirde her üç yanışa da düşülmeyeceği kanısındayım. Olguları o günün koşulları içinde değerlendirmek, karşılaştırmalı yaklaşım ve tarihsel sürekliliği gözden kaçırmamak ve kadın tarihi söz konusu olduğunda, resmi tarihte eksik bırakılanı, yok sayılanı tamamlamak, çarpıtılanı düzeltmeye çalışmak tarihi bütünlüğü içinde kavramaya ve bu bağlamda geleceğe bilinçle yön vermeye neden olacağı için önemlidir.

TÜRKİYE’DE KADINLIK DURUMUNUN EVRİMİ:

Dünya genelinde kadınlık durumunun evrimine göz atıldığında taleplerin, eylemlerin ve dönüşümlerin yoğunlaştığı iki ana dönemle karşılaşılır:

1. Özellikle yasalar karşısında, kadınların erkeklerle birebir eşitliğinin gündemde bulunduğu dönem,
2. Yasal eşitliğin günlük yaşam pratiğine geçirilmesi için toplumsal değer ve normların cinsiyetçi niteliklerinin sorgulandığı dönem.

Burjuva devrimi ile olgunlaşan insan hakları mücadelesinin bir bileşeni olan birinci aşama, ailenin üretim birimi olma özelliğinin ortadan kalktığı kapitalist sistemin üretim alanına daha nitelikli işgücü hazırlamak amacındaki okullaşmadan da etkilenmiştir. Bu dönemdeki temel amaç kadını erkeğe eşitlemektir. Yasalarda yapılacak bu yöndeki değişikliklerin toplumsal eşitsizliği de çözeceği düşünülmüştür. Bu nedenle medeni ve siyasal haklarda yasal düzenlemelerin ertesinde kadınlık durumuyla ilgili bir suskunluk/bekleme dönemine girilmiş; umulan toplumsal-kültürel dönüşümlerin yasal değişikliklerin otomatik sonucu olarak gerçekleşmemesi zihinsel bir reform talep ve mücadelesiyle belirginleşen ikinci dönemi doğurmuştur.

¹H. Adib; “Yirminci Asırda Kadınlar”, **Mekteb Müzesi** ,1 Mayıs 1329

Eğitim Alanındaki Dönüşümler: Günümüzdeki tanımıyla okul kurumu özellikle 18. yüzyıldan itibaren gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilk kız okuluna ait bilgiler aynı tarihlere dayanmaktadır. 1778 yılında Emirgan'da, 1783'te Kumkapı'da, 1805'te Zeyrek'te kız ve erkeklerin beraber devam ettiği mektepler bulunuyordu. 1807'de Sirkeci'de yaptırılan Tahire Hatun mektebini ise İstanbul ve Anadolu'da diğer kız okulları izledi. Erkekler için rüşdiye mektepleri 1848'den itibaren açılırken ilk kız rüşdiyesi Sultanahmet'teki Cevri Kalfa Mektebi için 1862 yılını beklemek gerekti. İlk yıllarda öğrenci adedi 200 -300 civarındaydı. Arabça, Farsça, hesap, yazı, coğrafya, okuma, çarpım tablosu, ahlak, nakış derslerine 1879'dan itibaren Fransızca dersi eklendi. Kız rüşdiyelerinin öğretmenleri yaşlı erkeklerdi. Darümuallimat 1870'de Ayasofya civarında açıldı; öğrenim süresi üç yıld. Bir yıl sonraki bir istatistiğe göre 37 öğrencisi bulunmaktaydı.² Öte yandan, 1876 yılındaki ilk Anayasa'nın 114. maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda kız erkek tüm çocukların öğrenimin birinci kademesine devamı zorunlu kılınmıştır. 1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kızlar için dersler başlatılmıştır. 1920'de kız öğrencilerin erkek öğrencilerin dershanelerine giderek onlarla yanyana oturmalarıyla üniversite'de karışık eğitim fiilen başlamış oldu. Bu arada Halide Edip ilk kadın öğretim üyesi olarak 1919 yılında üniversitede göreve geldi. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi laikleştirilmiş, kız çocukların erkeklerle birlikte ve eşit eğitim olanağı yasal güvenceye kavuşmuştur. Buna karşın, 1935 yılında kadınlarda %9.8 olan okuma yazma bilme oranı 1999'da 12 ve üstü yaşlar için ancak %77.4'e yükselmiştir. Öte yandan 1999-2000 öğrenim yılında üniversitede toplam kız öğrenci oranı ise %40.4'tür. Üniversitelerdeki kadın öğretim elemanlarının oranı ise, %35.8'dir.

Çalışma Yaşamındaki Dönüşümler: Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar kadınlar Anadolu'da aile içi üretimin dışında çalışma alanında pek yer almıyorlardı. 1908'e geldiğinde İmparatorluktaki 250 000 işçinin 70-75 000'inin kadın olduğu tahmin edilmektedir.³ Öte yandan tüm dünyada olduğu gibi I.Dünya Savaşı ile onun öncesindeki ve sonrasındaki savaşların getirdiği erkek işgücü kaybı Osmanlı kadınlarını da çalışma yaşamıyla buluşturan önemli etkenler olarak ortaya çıkar. "1915'te Osmanlı Ticaret Nezaretinde kadınlar için bir çeşit 'mecburi hizmet' kanunu kabul edilmiş, (...) öte yandan İstanbul'da faaliyetlerine ara vermiş bulunan İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti 1916'da yeniden faaliyete geçiyor; ilk kuruluşunda 15 olan kadın çalışanların sayısı 200'e yükseliyordu. Bu kadınlar İstanbul'un değişik yerlerinde terzi atölyeleri bulunan ustalardı ve savaşa asker çamaşırını yetiştirmek için yeniden faaliyete geçmişlerdi."⁴ Yine 1916 yılında Naciye Sultan'ın himayesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuştur. Derneğe bir buçuk ay zarfında 14 binden fazla kadın çalışmak için müracaat etmiştir.⁵

1918'de İstanbul'da kadın tüccarlardan oluşan Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi açılmıştır. Bu kadınlar İzmir-Mudanya yoluyla İstanbul'a getirdikleri eşyayı Galata rıhtımı'nın arkasında teşhir ederek bir pazar oluşturmuşlardır.

Öte yandan eğitilmiş kadınların bir çoğu 'adeta bir askerlik görevi gibi' öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Daha öncede değinildiği gibi özellikle kız öğretmen okullarının yaygınlaşması kadınların bu mesleğe yönelmesini sağlamıştır.. Ayrıca özel eğitimlerden geçen seçkin aile kızlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları artan ve kimi kez feminist söylemlere bile yaklaşan yayın organlarında yazarlık yaptıkları ve edebiyat dünyasına girdikleri görülmektedir. Batı'da erkeklerin roman alanından uzaklaşmalarının ertesinde

²S.Kumbaracılar; "İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu?" **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:4, 1 Mayıs 1969, s.77-81

³M. Ş.Güzel; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim Ve Kadın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985,Cilt:5, 1194-1195

⁴Ş.Tekeli; **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim yay., İstanbul, 1982, s.199

⁵T.Sümer; "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:10, Temmuz 1968, s.60

kadın romancılar ortaya çıkarken, Türkiye’de ilk romanın yayınlanmasıyla kadın yazarların bu alana girişi aşağı yukarı aynı tarihlere rastlamaktadır. Şemseddin Sami, ilk Türk romanı sayılan Taaşuk-u Talat ve Fitnat’ı 1872’de yayımlarken, Zafer Hanım’ın kaleme aldığı Aşk-ı Vatan 1877’de basılır.

Kadınların varlıklarını duyurdukları iş alanları 20. yüzyılın başlarında çeşitlilik kazanmış, 1919 yılında İstanbul’da Yıldız’da ‘Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye’ bir fotoğrafhane açmış, 1920’de Kadıköy’de kışlık Apollon Tiyatrosu’nda Afife Jale ilk Müslüman Türk kadını olarak sahneye çıkmıştır. İlk kadın doktorlar için 1927 yılını beklemek gerekmiştir.

Üniversite eğitimine bağlı alanlarda kadınlar günümüzde Batı standartlarının çok üzerinde varlık gösterebilmektedirler. Ancak Türkiye genelinde değerlendirildiğinde kadın ve erkeklerin sektörler arası dağılımı önemli dengesizlik ve eşitsizlikleri açığa çıkarmaktadır. 1999 yılında çalışan kadınların dörtte üçünün tarım sektöründe bulunduğu görülmektedir. Bu oran son on yıl içerisinde %77.6’dan %72.2’ye gerilemiş olsa da hala çok yüksektir.

Siyasal Alanda Kadınlar: Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde eğitim, çalışma hakları gibi alanlarda yaşadıkları dönüşümler ile kadınların özellikle örgütleri aracılığıyla kamusal yaşama açılmaları karşılıklı bir etkileşim içinde gerçekleşmiştir. Yukarıda gördüğümüz örgütler aracılığıyla çalışma yaşamına çekilen kadınlar Teali-i Nisvan Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti gibi örgütler aracılığıyla kadınlık ve giderek yurttaşlık bilincine ulaşacakları etkinlikler içine girmişlerdir. 1900’lerin ilk yayın ve toplantılarında siyasal haklarını talep etmekten çok, ‘iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman’ olabilmek için Batı’daki benzerleri gibi eğitim olanakları isteyen kadınlar birbiri ardısıra gelen savaşların da etkisiyle çalışma yaşamına katılırken erkekler arasında da yeni yeni filizlenmeye başlayan yurttaşlık bilincinden örnekler sergilemişlerdir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Emine Semiye Hanım Osmanlı Demokrat Fırkası’nda ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde; Prenses Emine ise İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’nda aktif siyaset yapan tekil örneklerdir. Ancak Balkan ve Kurtuluş Savaşı yıllarında çeşitli örgütler içerisinde veya bireysel olarak kadınların ülkelerinin geleceğinden sorumlu yurttaş tipine örnekler oluşturdukları görülmektedir. Balkan Savaşları sırasında Teali-i Nisvan Cemiyeti’nde beş bin kadının katıldığı iki toplantı düzenlenmiş, kadınlar ikinci Edirne seferinin masraflarına katkıda bulunmuşlardır. Bu toplantılarda, Halide Edib’in tanımıyla, “Ulusun tarihinde ilk kez erkekler ve kadınlar ulusal konularda birlikte yer aldılar”⁶ 1913 yılında bir başka toplantıda, yine Halide Edib Türk kadınının siyasallaşmasını şöyle yansıtmaktadır: “Eskiden böyle milli felaketlerde kadınlar büyük işlere karışmaz, (...)bigane kalırlarmış...(Şimdi) Milletın kadınları ilk defa milletin hakiki anası ve efradı gibi bu felakete mütehasis oluyor, onu konuşmak , ona çare bulmak için biraraya toplanıyor.”⁷Kadınları da kapsayan toplumsal seferberlik Osmanlı Donanma Cemiyeti ve Türk Ocağı gibi derneklerde de çeşitli vatanperver toplantılara neden olmuştur. 1918’de Kuvay-ı Milliye’ye destek vermek için biraraya gelerek Milli Kongre’yi oluşturan elli bir örgütün on altısı çeşitli amaçlarla kurulmuş kadın derneklerinden oluşmuştur. Yine 1919’da İzmir’in işgali ertesinde İstanbul’da düzenlenen protesto mitinglerinin gerek konuşmacılarının gerek dinleyicilerinin çoğunluğu ulusal çıkarlarının bilincindeki kadınlardır. Öte yandan kadınlar, merkezi Sivas’ta bulunan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyet’ini kurmuş, çeşitli yörelerde fiilen savaşa katılmışlardır. Böyle bir siyasal katılım soyut siyasal hak taleplerinden daha etkili olmuş, bir anlamda kendiliğindenliğin doğurduğu doğal bir süreç içerisinde geliştiği için, kadınlar İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer birçok ülkede görülen muhalefete karşılaşmamışlardır. Kadın artık kamuoyunun bir parçasıdır; gündemin oluşmasında

⁶“The Awakening Of Turkish Woman”, *The American Review Of Reviews*, cilt:49, Haziran 1914, s.744

⁷H.Edib; “Felaketlerden Sonra Milletler”, *Türk Yurdu*, 16 Mayıs 1329, s.521

payı vardır; dolayısıyla bu gündeme çözüm üretecek siyasal karar mekanizmalarında yer alabilmesi için yasal engellerin aşılması gerekmektedir. Nitekim aynı yıl içindeki seçimlerde, kadınların yasal seçme ve seçilme hakkı bulunmamasına karşın erkek seçmenlerin bir kadına oy verdikleri görülmektedir: Halide Edib Beyşehir’de 10, Beypazarı’nda 20, Giresun’da 8, Erzurum’da 3, İstanbul’da 1 oy almıştır. ⁸.Dönemin basını ve kadın fikir önderlerinin demeçleri incelendiğinde bir sonraki dönemde kadınlar için seçme ve seçilme hakkının yasallaşması beklenmektedir. 1923 ve 1924’te konu Meclis gündemine getirilmiş ama reddedilmiştir. Ancak bu tartışmaları izleyen seçimlerde Halide Edib ve Latife Hanım’a oy verildiği görülmüştür.

Bu arada 1923 yılında kurulan Kadınlar Halk Fırkası kapanarak Kadın Birliği’ne dönüşmüştür. Birlik nizamnamesi siyasal hiç bir amaç içermemektedir; ancak 1926’dan itibaren İstanbul’la sınırlı kalmayan, siyasal taleplere yönelik kampanya yürütülmüştür. 1927 yılında dernek yöneticileri görevden uzaklaştırılarak yerlerine dönemin merkezi yönetimiyle uyumlu bir grup getirilmiştir. Üç yıllık bir mücadelesizliğin ardından 1930’da yerel, 1934’te genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. İlk dönem genel seçimlerde 18 kadın milletvekili meclise girmiştir. Görüldüğü gibi siyasal hakların kazanımının Fransa ve İsviçre’den önce gerçekleşmesi, resmi tarihte belirtildiği gibi erken bir kazanım olduğunu göstermez; konu 1919’dan beri gündemdedir. Daha sonraki yıllarda bu nicelik yakalanamamış ancak 1999 seçimlerinde 24 kadın milletvekiline ulaşılmıştır. 1935 yılında Konya il genel meclisinde kadın üyelerin sayısı 6 iken, 1989 yılı başında Türkiye’nin tüm il genel meclislerinde toplam kadın üye sayısı yalnızca 8 idi.

Öte yandan 1991’de ilk kez bir kadın vali atanmış; Lale Aytaman Muğla valisi olmuştur. 1992’de ilk kez üç kadın kaymakama görev verilmiştir..İlk kadın bakanlar 12 Mart 1971 olağanüstü dönemlerinde göreve getirilen Türkan Akyol ve Nermin Çiftçi’dir. 1980’lerin ikinci yarısından itibaren her kabinede bir kadın bakana yer verilmesi tercihi, 1990’ların ortalarında birkaç kadın bakana yükselmiş, 1993’te ilk kadın başbakan olarak Tansu Çiller göreve gelmiş, ancak son bir kaç kabinede hiç kadın bakana yer verilmediği, hatta iktidar partilerinden birinin genel başkanlık seçimlerinde kadın olan adayın konuşma hakkının dahi engellendiği görülmüştür.

GENEL DEĞERLENDİRME:

Tüm bu kamusal alana yönelik yasal dönüşümlerin zamana bırakıldığında toplumca içselleştirilip, günlük yaşam pratiğine yansması beklentisinin gerçekleşmediği görülmektedir. Kamusal alandaki bu düzenlemeler özel alan için de denenmiş, 1917’de yayımlanan, resmi nikah, tekeşlilik gibi değişiklikler içeren Hukuk-u Aile Kararnamesi’nin ardından 1926’da kabul edilen Medeni Kanun aile kurumunu modernleştirmeyi hedeflemiştir. Zaten 20. yüzyıl başında İstanbul’da çokeşlilik uygulaması %5-6’ı geçmemektedir. Ancak yasalardaki bu değişiklikler zihniyet kalıplarına yönelmediği için cinsiyetçi toplumsal yapıda radikal bir dönüşüm gerçekleşmemiş; asla küçümsenmemesi gereken yasal değişiklikler bu nedenle hayata geçirilememiştir.

Daha önce görüldüğü gibi yasal değişikliklerin arka planında kadınların da yer aldıkları bir toplumsal dönüşüm vardır; ancak bu toplumsal dönüşümün amacı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yurttaşlık haklarının kazanılmasına yöneliktir. Oysa yurttaşı oluşturan kültürel değerler erkek değerleriyle özdeşdir, dolayısıyla birinci dalga kazanımlarda kadınların ulaştığı hedef erkek olmuştur. Halbuki kadınların değerleri farklıdır; erkek değerleriyle bezenmiş kurumlarda kadınların başarı şansı, yasal engel olmamasına karşın düşüktür. Dünyada 60’lı yılların sonlarından, Türkiye’de 80’lerden itibaren bu cinsiyetçi yapının dönüşümü için mücadele verilmektedir.

⁸ Örneğin Beypazarı’nda toplam oy sayısı 22’dir.

Özetlemek gerekirse, kadın tarihi toplumsal dönüşüme paralel bir çizgi izler; evrensel nitelikleri vardır, kadın mücadelesinden bağımsız düşünülemez. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde modernleşme süreciyle içiçedir; özellikle birinci dalga kadın hareketinin tüm dünyadaki yapısına paralel olarak öncelikle seçkin kadınları içermiştir, ki zaten Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları da aynı toplumsal katmana dayanmaktadır; siyasal yöneticilerin çıkarlarının kadınların çıkarlarıyla kesişmesi hakların kazanımını iyi niyetli yöneticilerin başına indirgemeye izin vermez. Özellikle ilk dalgada yerel özellikler pek yoktur; erkek değerlerine ulaşmanın hedef alındığı bir ortamda toplumsal, psikolojik ve görüntüsel açıdan erkeksi kadınların ortaya çıkmış olması Türkiye'ye özgü değildir ve dolayısıyla Kemalist kadın tipi diye bir yerel arayış yersizdir.